

A MAKACS ÁKÁCOK VIDÉKÉN ■

*Szenteleky Kornél kisebbségvédelmi programja –
elfogadás és elutasítás*

A jugoszláviai magyar irodalom mindmáig úgy él az irodalmi köztudatban, mint a modern kezdeményezések és újító kísérletek vidéke, az (új)avantgárd magatartás természetes szellemi közege, ám ezzel egyoldalú, hamis képet kapunk a táj irodalmáról. Kevés szó esik arról, hogy a modern, formabontó és formatagadó törekvésekkel párhuzamosan mindig is létezett egy hagyományosabb, formatisztelő, a délvidéki ember életére odafigyelő, sorskérdéseit számon tartó, történelmét megörökíteni igyekvő törekvés, egy – a közösség sorsáért aggódo – polgárinak nevezett irodalom is. Féloldalú marad az irodalmunkról festett kép mindaddig, amíg a *Híd* folyóirat marxista alapon osztályharcos politikai elkötelezettségét, és az erre szorosan ráépülő, Sinkó Ervin szárnyai alatt felnövő Symposion-nemzedék irodalmi „egyetemességét és kozmopolitizmusát” tekintjük egyedüli meghatározónak, s nem vetünk számot Szenteleky Kornél és a *Kalangya* című folyóirat alkotóinak szállásteremtő törekvéseivel, ezt követően pedig a délvidéki magyar irodalom intézményes megteremtéséért küzdő írók életművével, a Majtényi Mihály, Fehér Ferenc és Herceg János – s egészen a XXI. század küszöbéig Gion Nándor és Németh István – képviselte gondolkodói-alkotói magatartással, akik feladatuknak tekintették a Délvidék történetének klasszikusan emberi sorsokban történő megörökítését. Határozottan politikai döntés kérdése volt, hogy egészen a közelmúltig alkotói pályájuk és életművük háttérbe szorult. Szenteleky Kornél életművének nyolc évtizedes utóélete, a személye és törekvései körül zajló viták máig magukban hordozzák a történelmi valósággal történő őszinte számvetés igényét is. A kérdést: Hogyan szólhat a délvidéki magyar irodalom a délvidéki magyar valóságról?

A Szenteleky Kornél személye, életműve és irodalomszervező tevékenysége körüli vitákra, véleményekre és állásfoglalásokra mindig is a politikai telítettség volt a jellemző. Akik a helyi színe-

ket és a helyi szellemiséget követelő, autentikus „vajdasági magyar irodalom” megteremtéséért folytatott küzdelmét elmarasztalták, azok nemzeti bezárkózással, kicsinyes realizmusigénnyel, vidékies szellemiséggel és a magas művészi igényesség elárulásával vádolták őt, akik viszont törekvéseiben a kisebbségi magyarság szellemi önépítkezését, művelődési igényét és a közösségi önszerveződésének a programját is meglátták, azok nemzeti történelmünk (a kisebbségbe szorult magyarság) egyik szellemi nagyságát látták – és látják még mai is – benne. Ezzel együtt is szerepének tényleges megítélésére, a vállalt feladata súlyának érdemben történő mérlegelésére csak a baloldali diktatúra, az osztályharcos elkötelezettség és egyoldalú világszemlélet monopóliumának felszámolását követően nyílt lehetőség. Akkor, amikor a történeti tisztánlátás felszabadult a kommunista pártterror alól. Szenteleky Kornél ugyanis gondolkodásában, elkötelezettségében és meggyőződésében ízig-vérig polgár volt, s íróként, költőként egyetlen pillanatig sem kísértették meg a pártos eszmék. Rendületlenül hitt a polgári demokráciában, s elkötelezettségének *Isola Bella* című regényében félre nem érthető módon adott hangot, amikor a szabad emberi akarat legmagasabb fokú megnyilvánulásának tekintett szeretetet állította szembe kora – az 1920-as és 1930-as évek – agresszív és militáns pártelkötelezettségeivel.

Ma már az is vitán felül álló tény, hogy Szenteleky Kornél a kezdeti útkeresés bizonytalanságai révén maga is jócskán szolgáltató lőport a személyére leadott sortüzekhez. A trianoni döntést következtében kisebbségi sorsra jutott délvidéki – az ő szóhasználatában mindvégig vajdasági – magyarság meglátása szerint azért került felettébb nehéz helyzetbe, mert kiszolgáltatottságában döntéseit és cselekvéseit nem segítette az erdélyi és a szlovenszkói magyar közösségéhez fogható hagyománytudat és nemzeti elkötelezettség. A Bácskának és a Bánátnak „kultúrélete sohasem volt”, hogyan remélhető tehát, hogy az ilyen szellemtelen tájon szárba szökkenjen az autentikus, helyi irodalom – írta a vajdasági magyar irodalom lehetőségéről és jelentőségéről Dettre Jánossal folytatott vitája során.¹ Hasonló

■
¹ Szenteleky Kornél: Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról. In uő: *Új életformák felé. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek 1922–1930.* Újvidék, 1999, Forum Könyvkiadó, /Hagyományaink, 16./, 142–145.

■■■

módon a korai publicisztikájában is tagadta az önálló regionális irodalom szükségességét és létezésének indokoltságát mondván, csak magyar irodalom létezik, amely kikezdhetetlen egész, a táj hatása legfeljebb sajátos elszíneződést jelenthet az egységes szövedékén. Csak amikor 1927, még inkább 1929 után felismerte, hogy az irodalom szabadsága milyen szorosan függ össze az ember és az emberi szellem szabadságával, csak amikor az írói cselekedet az ő szemében is kiegyenlítődött az emberi helytállás kérdésével, akkor vált indokolttá az emberi gondokat a maguk társadalmi-politikai determináltságában megmutató vajdasági magyar irodalom szellemének és intézményének a megteremtése

■■■

és vállalása. Akik életében és halálát követően oly vehemensen támadták őt, azok elsősorban a következetlenségét vetették a szemére. Szerintük nem lehet ott komoly elkötelezettséget feltételezni, ahol sem a közösségélmény, sem az írói elhivatottság, még kevésbé az irodalommal szembeni elvárások nem tisztázottak. Hogyan támaszthat a helyi színek irodalmi megjelenítésével kapcsolatban komoly elvárásokat az, aki korábban nem hitt az irodalom táji meghatározottságában? Illetve, van-e hitele annak, aki az irodalom egyetemességén belül a maga közössége sorskérdéseit, az egyedit is látni szeretné? A liberális kortársak és a későbbi osztályharcos elkötelezettek egyformán kizárólag esztétikai kérdésnek tekintették Szenteleky Kornél irodalomértelmezését, miközben igyekeztek megfeledezni arról, hogy az irodalom szervezőjének elsősorban társadalmi és közösségi elvárásai voltak a művészetekkel szemben. Utasi Csaba 1984-ben a *Kalangyáról* írt doktori értekezésében mutatott rá, Szenteleky Kornél elméleti alapvetése és irodalomszervező ténykedése a maga korában és a kommunista Jugoszláviában egyaránt az elkötelezettség mércéjét jelentette. „Egyesek a misztifikációtól sem idegenkedve – írta az óvatos irodalomtörténész – ismételten megkísérelték reaktiválni a helyi színek elméletét, mások viszont, a mucsaiság, a templomtorony-perspektíva, a muskátlis-árvalány-hajas népiesség vak apológiáját látva benne radikálisan elvetették. E megújulóan egymásnak feszülő szélsőséges nézeteknek pusztán megléte is arról tanúskodik, hogy mindmáig nem világítottunk rá megnyugtató módon a Szenteleky-féle couleur locale elmélet létrejöttének okaira, beleértve azokat a társadalmi, politikai és kulturális körülményeket is, melyeknek figyelembevétele nélkül ez az elmélet egykönnyen időfelettivé válhat.”² S hogy a politika véletlenül se ráncolja össze a homlokát, azonmód hozzátette: egészen nyilvánvaló, hogy Szenteleky programja csak a két háború között „tölthetett be pozitív szerepet”, hiszen az akkori vajdasági és jugoszláviai valóság kényszerítette napvilágra, a kor politikuma elleni tiltakozás képezte a „táptalaját”. Mi ez, ha nem tudatos félremagyarázása a lényegnek?

■
² Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Újvidék, 1984, Forum Könyvkiadó, 7.

Folytonos félremagyarázások, lekicsinylő esztétikai és széptani elmarasztalások kísérték tehát az olykor Vajdaság Kazinczyjának is nevezett író pályáját és életművének megítélését, miközben az általa megfogalmazott elvárások – mint éles kavics a cipőben – mindvégig nyugtalanították és bicegésre kényszerítették a vele perben állókat. Az emberi sorskérdések megkerülhetetlenségének tényét úgy igyekeztek elvitatni, hogy szüntelenül az irodalmi csínosság jelentőségét hangsúlyozták, az élet megnyilatkozásainak irodalmi evidenciáját pedig úgy utasították el, hogy szakadatlanul a formakultúra primátusára és mindenhatóságára esküdtek. Volt abban mindvégig valami gyermeteg atavizmus, ahogyan az irodalmi kánonképzés vidékünkön a sorsközösség vállalásától féltette az irodalmunkat. Mintha bűnben fogant volna az az írói szándék, amely a regénytől, az elbeszéléstől, a verstől vagy a drámatól társadalmi súlyt is követelt volna. Vidékünk (új)avantgárd irodalmában a míveség valahol ott kezdődött, ahol megszűnt a közösségi sorskérdések számbavételének az igénye. Így maradt végzetesen magára a délvidéki magyar ember a maga lelkének ezernyi terhével, miközben íróinak nagy hányada ismeretlen tájakon futtatta meg önfeledten a maga (nem is igazán gazdag) képzeletét. A hivatalos irodalom elismert alkotóinak ritkán volt köze az őt útjára bocsátó közösséghez: nem volt köze sem a magyarság vagyoni kifosztásakor, sem a társadalmi megbélyegzősekor, és legkevésbé volt társa állampolgári másodrendűségének folyamatos feszültségében. 1944 után a délvidéki magyar író – kevés kivételtől eltekintve – a társadalmi elismertséget a politikai hatalomtól várta, igényelte és szolgálta meg. Jugoszláviában pedig elegáns magyar író Szenteleky Kornél kisebbségi programjának vállalásával senki sem lehetett. S ha valaki mégis a helyi színek világába tévedt volna, szándéka ma már üdítő törekvésnek látszik, és a sorsközösség vállalásának szép példájává nőtt.

A TEREMTŐ SZÁNDÉKOK KORA

Szenteleky Kornél irodalmi programja kiteljesedésének történetében – a korok politikai valóságának megfelelően – három nagy korszak ismerhető föl. Az életmű tragikusan korai lezárulásának pillanatában a Szenteleky-kultusz azonnal önálló életet kezdett élni. Utasi Csaba szerint ennek forrása a *Kalangya* Szenteleky-száma volt,³ holott a kérdés most is ennél összetettebb. A meggyászoltat már akkor is csak a vele sorsközösséget vállalók becsülték, csak számukra volt értékelhető üzenete a távozonak. A *Szenteleky Kornél emlékére* összeállított *Kalangya*-szám 1933 októberében jelent meg, a megszólalók hangja méltán volt emelkedett, s ebben Deák Leó sajátos színfoltot jelentett. „Szenteleky Kornél gyémántcsillogását mi láttuk, csodáltuk! – írta a közéleti ember. – Félő aggodalommal, szívünk mély ragaszkodásával csiszoltuk gyémántját, örömünk határtalan volt fénylángja mind magasabbra és magasabbra lobbanásánál, újabb és újabb határok bevilágításánál. [...] Ő az egyetlen, akinek elsőségét soha senki sem kifogásolta.” Úgy látta, Szenteleky „vezér lett, akinek táborában fanatikussá vált a vezérbe vetett hit és bizalom”⁴ Várady Imre ugyanakkor a kultúrideálokért küzdő szellem elkötelezettjének elszánt küzdelmét méltatta, és követésre méltónak ítélte az elhunyt magatartását, amit „férfias helytállás”-nak nevezett. Kállay Miklós humanista szellemnek vélte, akiben az „új renaissance” álma a leg-határozottabb modernséggel párosult.⁵ Farkas Geiza ugyancsak az egészen kevesek, a „nagyon kiválasztottak” közé tartozónak látta őt, Huszár Sándor pedig versében kimondta: „Te szóltál szépen e bús rökönyben // [...] Te sírtad belénk Bácska kalásztát.” A végén Szirmai Károly nekrológiájában megfogalmazta: „A vajdasági irodalom hősi kora ezzel elmúlt. Kékes ködök szállonganak fel a messzi pusztaságról, ahonnan halk és fájdalmas kongással magányos emlékharang bűg és vándorol tova.”⁶ Íme, a küldetéses ember alakja a megdicsőülés pillanatában, amikor egyre súlyosabb a sors, és az 1920-as országvesztő tragédiát követően még alig van e tájon a nehéz sorsról tisztán szólni tudó íróember.

■
³ Utasi Csaba: A Szenteleky-kultusz jelenségei. In uő: *Rádás. Esszék, tanulmányok, háborús napló*. Újvidék, 2007, Forum Könyvkiadó, 46.

⁴ *Kalangya*, 1933. október, 10. sz. 599.

⁵ Uo. 611.

⁶ Uo. 660.

Szenteleky eszméinek követői ugyanebben az évben, 1933. október 29-én Nagybecskerekén a Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlésén megalakították a Szenteleky Társaságot. Az alakuló ülésen meghívott alapító tagok sorában ott volt Ambrus Balázs, Arányi Jenő, Borsodi Lajos, Börcsök Erzsébet, Cziráky Imre, Farkas Geiza, F. Galambos Margit, P. Gergely Boriska, Havas Emil, Havas Károly, Kristály István, Magiszter [Kiss Vilmos], Munk Artúr, Radó Imre, Szirmai Károly, akik viszont a választottak csoportját állították össze. Köztük volt Draskóczy Ede, Adorján András, Czákó Tibor, Dudás Kálmán, Herceg János, Kende Ferenc, Lucia [Török Béláné], Markovics Mihály, Sziráky Dénes Sándor, Timár Ferenc, Csuka János, Darvas Gábor, Aranyadi György, Krausz László, akik további két tiszteletbeli tagot, Brajjer Lajost és Stern Lázárt is meghívták a Társaság soraiba.⁷ Az alakuló gyűlést követően az elnök, Draskóczy Ede 1934. február 25-én. *Bizonyítás egyszerű utakon* címmel tartotta meg elnöki székfoglalóját, melyben a bácskai és bánáti magyar írók számára a Szenteleky Kornél által kijelölt utat tartotta követésre méltónak. Úgy vélte, az elmúlt idő megmutatta: a vajdasági magyar irodalom igenis megtalálta a saját hangját, és elindult az egyetlen vállalható úton, a közösség szolgálatának ösvényén.

Ám az önszerveződési szándék nem járt eredménnyel, a szerb hatalom a Szenteleky Társaság működését nem engedélyezte. Így történhetett, hogy 1937. augusztus 21-én, Szenteleky Kornél halálának negyedik évfordulóján a Szivácon összegyűlt írók újfent a Szenteleky Társaság megalakítása mellett döntöttek. Szeptemberben az Újvidéken megtartott alakuló ülésre negyvenketten mentek el. A másodízben létrehozott Társaság elnöke ismét Draskóczy Ede lett, alelnöknek pedig Cziráky Imrét választották. A főtitkár Kende Ferenc, a titkár Salamon Frigyes lett, a választmányt pedig Andrée Dezső, Borsodi Lajos, Havas Károly, Szegedi Emil, Szirmai Károly és Vető György [Kristály István] alkották. A feladatot Draskóczy Ede a *Kalangya* 1937. októberi számában megjelent *Összefogás* című írásában újra megnevezte. A kultúra történelemformáló erejéről szólt, amikor kifejtette: „A kultúra

■
⁷ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, 1998, Forum Könyvkiadó – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 289–290.

növényét, amely itt nőni akart, elégették a történelem tűzvészei, elnyelték az idők földrengései, és a békés időkben elnyomták a buja haszonnövények. [...] Mi nem a magunk sebeivel dicsekszünk lázári siránkozással, csak a történelem siralmas leltárát panaszoljuk. Mert a mi munkánk itt nem a folytatás kényelmes kötelessége, hanem az előről kezdés keserves vergődése. Ebben a küzdelemben hihetetlen nagy erőnk egyetlen hagyományunk: Szenteleky Kornél.” Ezzel együtt a második kezdeményezés sem jutott el addig, hogy a Szenteleky Társaság a délvidéki magyar írók, újságírók és a kultúra hű szolgálainak meghatározó fóruma legyen. A társaság ismét meghalt, mielőtt nekiláthatott volna céljai megvalósításának.

1943-ban azután Zomborban harmadszor is megalakult a Szenteleky Kornél emlékét ápoló irodalmi társaság, amely a már tekintélyes írói múlttal rendelkező Prokopy Imrét választotta elnökévé. A társaság tiszteletbeli elnöke Herczeg Ferenc lett, társelnöke Szirmai Károly, főtítkára Cziráky Imre, az ügyvezető titkára Csuka Zoltán, míg a jegyzői teendők végzésével Illés Sándort és Muhi Jánost bízták meg. Fekete Lajos csak a számvevőbizottságban kapott helyet. Az alakuló közgyűlésen 40 rendes és 18 tiszteletbeli tagot választottak, a *Kalangya* szerkesztője pedig Herceg János maradt. A történelem rövid időt, alig egy esztendőt adott a Szenteleky Társaság működésére. Ezalatt jelentették meg a *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. (Budapest–Zombor, 1943) című forráskiadványt, Majtényi Mihály *Császár csatornája* (Zombor, 1943) című regényét és Léway Endre *Dél kapujában* című szociográfiai munkáját.

Szenteleky Kornél irodalmi leveleinek gyűjteményes kötete azon túl, hogy hűen mutatta be az irodalmunk megteremtésért folytatott küzdelem részleteit, más újdonságot is hozott; két olyan jelentős tanulmány vezette be a kötetet – Bisztray Gyula *Szenteleky Kornél az irodalomszervező* és Csuka Zoltán *Szenteleky Kornél az ember* című írása –, melyek együtt, szoros egységben méltó helyére emelték a történelem és a magyar közösség hűséges szolgáját, a délvidéki ugartörő alakját. S ha figyelembe veszem, hogy alig

egy esztendővel korábban, 1942-ben a Budapesten Herceg János szerkesztésében *A diófa árnyékában – Délvidéki elbeszélők* című kötethez írt *A szerkesztő előszava* című tanulmány ugyancsak Szenteleky alakjával a középpontban a délvidéki magyar irodalom két évtizedes fejlődéstörténetét is összefoglalta, nyugodt szívvel állíthatom: a pályatársak a legnagyobb tisztelettel hajtottak fejet a korszak egyik legnagyobb szelleme előtt.⁸

Mindamellet, hogy Herceg János korabeli tanulmányai, cikkei és jegyzetei hosszú sorában vissza-visszatért a szellemi atyjának vallott író-társ alkotói pályájának részleteihez, 1943-ban Bisztray Gyula tolla nyomán megszületett a Szenteleky Kornélról készült máig legihletettebb tanulmányok egyike, amely az elkövetkező évtizedek nagy-nagy hallgatásai közepette a délvidéki magyar irodalom néven nevezhető feladatainak a biztos forrását jelentette. A tanulmány írója a saját bevallása szerint korábban nem találkozott Szenteleky Kornél nevével, először 1933-ban, az író halálakor Fekete Lajos és Csuka Zoltán beszélt róla és arról a hatalmas munkáról, melyet a magyar irodalom érdekében kifejtett.⁹ Ugyancsak Csuka Zoltánnak volt köszönhető, hogy bevonták őt a levelek kötetbe gyűjtésének óriási munkájába is. Így vált ő az előkelő beavatottá, aki kellő távolságról szemlélve ugyan, de a tényekre és az értékekre precízen ügyelve vetette papírra a meglátásait. Tanulmányának a kívülálló értékítélete ad igazi súlyt.

Bisztray megítélése szerint: „A vajdasági magyar irodalmi élet lassú és bizonytalan kibontakozásának nagyrészt örökölt akadályai voltak. E vidék kulturális gyökértelenségét földjének története, közönséghiányát pedig vezető agrártársadalmának vegyes összetétele eléggé megmagyarázza. Az első világháború után legősibb lakossága is mindössze kétszáz éves múltra tekinthetett vissza, ez az idő pedig sajátos helyi műveltség kialakítására kevésnek bizonyult. A kétszáz éves múlt külön színárnyalatot legfeljebb annyiban nyert, amennyiben a sokfajta lakosság az együttélés során valamelyes közös nevezőre jutott”¹⁰ – fogalmazta meg tanulmánya bevezetőjében a maga meglátását, mellyel békésebb időkben bizonyára vitára készítette volna az érintetteket. Herceg János 1937-

⁸ Herceg János: A szerkesztő előszava. In uő szerk.: *A diófa árnyékában. Délvidéki elbeszélők.* Budapest, [1942], Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 5–17.

⁹ „Ki volt Szenteleky Kornél? [...] A kérdést én magam is fölvettem 1933 őszén, amikor két kedves barátomtól – Csuka Zoltántól és Fekete Lajostól – először hallottam a nevét. Megilletődve emlékeztek a közelmúltban elhunyt Szentelekyről.” Az ő közléseik nyomán „egy értékes, kiváló szellem körvonalai bontakoztak ki előttem”. Bisztray Gyula: Szenteleky Kornél [1943]. In uő: *Könyvek között egy életen át.* Budapest, 1976, Szépirodalmi Könyvkiadó, 530.

¹⁰ Bisztray Gyula – Csuka Zoltán sajtó alá rend., bevez.: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933.* Zombor–Budapest, 1943, Szenteleky Társaság, 5.

ben Prokopy Imre hagyománytalanságunkról vallott szelídebb véleményével is vitába szállt, 1943-ban azonban már súlyosabb kérdések nyomasztották a lelkeket. Bisztray úgy látta, hogy igazán jelentős szellemi mozgalom soha nem volt ezen a vidéken, e zsiros televényen még a közművelődési egyesületek sem tudtak figyelemre érdemes tevékenységet kifejtetni. Szinte szóról szóra az ifjú Szenteleky nézetét hangoztatta, amikor kiemelte: „Erdély eredeti szellemével, a Felvidék patinás városi kultúrájával szemben Bácska–Bánát emberemlékezet óta csak az anyagi jólétnek volt tejjel-mézzel folyó Kánaánja. Termékeny, zsiros humuszának piros szemű, acélos búzája közmondásossá vált; de arról, hogy a szépség virágai számára is akadna televény valahol a lelkek mélyén, bizony csak ritkán hallhattunk. Közművelődés a többi magyar vidékhez képest lassabban fejlett, s a lakosság szellemi érdeklődése a sokféle nemzetiség között erősen megoszlott.” Ezen szeretett volna változtatni Szenteleky Kornél, aki egymaga fogta össze a sokféle írókból álló seregletet, amikor a vajdasági magyar irodalmi élet megszervezésébe belefogott. „Ez az ő legnagyobb érdeme – mutatott rá Bisztray Gyula. – Ezzel a munkával vált művelődéstörténetünk kimagasló alakjává. Az íróknak, az irodalom eszközeinek és a közönségnek a megszervezése: ez a hármas feladat várt rá, akit a történelmi erők félmilliónyi magyar szellemi vezetőjévé tettek.”¹¹

És még valami igazán lényeges, aminek egyetlen forrása a Bisztray-tanulmány: sehol másutt nem esik szó arról, hogy Szentelekyt irodalom- és közéletsszervező munkája során mindvégig foglalkoztatta „a bácskai könyvészet összeállításának” gondolata, valamint egy olyan „hézagpótló ismeretterjesztő könyvsorozat” létrehozása, amelyben a Bácska és a Bánság monográfiájának részleteit közölnék. „Nem éppen szigorú tudományos munkákra gondolt, hanem jól megírt, népszerűsítő könyvekre, amelyek elsősorban a Vajdaság történetével, néprajzi érdekességével, etnikai kölcsönhatásaival, egyszóval földjének és népének sajátos természetével foglalkoznák.” Úgy, ahogyan az Erdélyben és a Felvidéken már elfogadottá vált.¹² Termővé akarta hát formálni azt a vidéket, ahol

■
¹¹ Uo. 12.

¹² Uo. 16. Bisztray Gyula Szentelekynek erről a tervéről kizárólag Csuka Zoltántól vagy Fekete Lajostól hallhatott.

■■■

nyíltan még a szándékáról sem beszélhetett. Ószivácon kellett a szellemi életnek olyan kiteljesedésről álmodnia, amelyhez olykor még Kolozsvár, Nagyvárad, Kassa vagy Pozsony is szükséges bizonyult. Ezért írhatta tanulmánya befejező soraiban Bisztray Gyula, hogy Szenteleky korai halálával „a magyar kötelességteljesítés egy önfeláldozó hőjét veszítettük el”.

Csuka Zoltán írásában Szenteleky munkásságának társadalmi súlyát és közösségi értékét igyekezett megrajzolni. Az ő lapja, a *Képes Vasárnap* mellékleteként jelent meg 1927-től két éven át a *Vajdasági Írás*, melynek szerkesztésével Szenteleky Kornél bízta meg. Merész kezdeményezés volt ez, hiszen a hasonló vállalkozások addig sorra megbuktak, aminek oka Csuka meglátása szerint abban keresendő, hogy „az írói tábor teljesen heterogén volt, nem volt összetartó erő és nem volt mögötte közönség sem”. Mindamelllett az olvasók száma sem kecsegtetett azzal, hogy a lapkiadó vállalkozása sikeres legyen, „a magyarság kisebbségi öntudata még nem alakult ki, [...] a legnagyobbrészt földhöz ragadt szegény magyar rétegben bizony merész álom volt annyi magyar olvasót sejteni, mennyi egy ilyen folyóirat fenntartásához elegendő”.¹³ Szenteleky tekintélye, céltudatos szervezőmunkája és közösségteremtő képessége kellett ahhoz, hogy irodalmi élet, irodalmi fórum és olvasó nélkül a Bácskában és a Bánságban egy évtized alatt mégis megszülessen a „vajdasági magyar irodalom”. Ehhez azonban Szentelekynek fenéki kellett ürítenie a kisebbségi magyar író sorsának keserű poharát, kiszolgáltatottságából eredően kellett elszánttá és harcossá válnia, hogy Dante nyomán hirdesse meggyőződését: csak a szellem és a szeretet ereje teremthet humánus körülményeket és feltételeket az élethez. A királyi Jugoszláviában ehhez egyetlen eszköz állt a rendelkezésére: az irodalom. Az irodalom, amelynek intézményét neki és társainak kellett megteremteniük. E reménytelennek tűnő küzdelem hozta úgy, hogy Szenteleky mint szerkesztő és mint kisebbségi magyar író „kilép magányából, és a bácskai kisközösségben harcos egyéniséggé növekszik, a bácskai sötét éjszakban világító fárosz lesz belőle” – foglalta össze tanulmánya végén Csuka Zoltán.

■
¹³ Csuka Zoltán: *Szenteleky Kornél az ember*. In Bisztray–Csuka: i. m. 23.

■■■

A második világháború befejezése előtt 1944-ben – még éppen időben – Újvidéken a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség a gondos pályatársnak, a Szenteleky-program örökösének, Herceg János gondozásában hat kötetben jelentette meg Szenteleky Kornél műveit: *Isola Bella* című regényét, az *Úgy fáj az élet* és a *Holnap, holnapután* című elbeszélésgyűjteményét, *Krónikák* című publicisztikai kötetét, *Úttarisznya* címmel az úti beszámolóit és *Ugartörés* címmel az irodalmi tanulmányait. Valamennyi kötethez rövid utószót írt a szerkesztő, s a sorozat záró könyv végén – mintegy összefoglalóként – Herceg János a tanulmányíró Szentelekyt méltatva a következő mondatokkal bocsátotta útjára az életműsorozatot: „A legnemesebb megalkuvásra vállalkozott, félretette az esszéíró finom műszereit, és krétával a kezében odaállt a táblához. Kritikus helyett tanító lett, mert a szükség így kívánta.” A klasszikusok mellett azonban – mint a jó tanítónak – figyelme a délvidéki írók és művészek felé is odafordult, hiszen ő maga annak a szellemi mozgalomnak volt megindítója, mely a kultúra szálláscsinálójának szép feladatára vállalkozott. „S ez a mozgalom nemcsak a Bácskát akarta az irodalom és a művészet fogyasztójává tenni, hanem a Bácskában kialakítani egy olyan művészi és szellemi egységet, amelyre vidékünk határain túl is felfigyelnek.”¹⁴ A tanulmányokból Herceg János véleménye szerint egy gazdag, harcban edzett lélek belső tájaira nyílik kilátás.

Szenteleky Kornél utóéletének első szakasza ezzel lezárult. Utasi Csaba 2004-ben született, *A Szenteleky-kultusz jelenségei* című tanulmányában úgy ítélte meg, hogy az irodalomszervező utóéletében az 1938-as esztendő korszakhatárt jelent, hiszen a háromévi budapesti tartózkodás után Herceg János ekkor végleg hazatért a Bácskába, és irodalmi ténykedése nyomán a „tájközpontú eszmélkedés” nagyban befolyásolta a Szenteleky-örökséghez való viszonyulást. „Széles nemzeti horizontok helyett regionalitást” – mondta ki, és ezzel megteremtette a kiteljesedési lehetőséget a helyi színek elmélete előtt. Ez kétségtelenül jelentős esemény volt a délvidéki magyar irodalom életében, de korántsem

■
¹⁴ Herceg János: *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*. I. köt. Összegyűjtötte, az utószót és a jegyzeteket írta Pastyik László. Beograd, 1999, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 279.

jelentett korszakhatárt, legfeljebb felgyorsította Szenteleky befogadásának folyamatát, amely az 1940-es évek elején teljesedett ki.¹⁵ A Szenteleky-recepció 1933 és 1944 között – bár a hatalom elutasító alapállásából következően voltak megtorpanások – lényegét tekintve egységes és folyamatos volt.

Ez volt az a korszak, az 1933 és 1944 közötti alig több mint egy évtizednyi idő, amikor a pályatársaknak – kultúraépítő szándéka örököseinek – köszönhetően Szenteleky Kornél szelleme elevenen élt, irodalomszervezői programja és kisebbségvédő szándékait vezérlő törekvése közösségteremtő erővel rendelkezett, s képes volt táborba szervezni az őt követőket. A *Kalangya* című folyóirat a délvidéki magyar irodalom legfontosabb fóruma lett, a hagyományok ápolásáért és megőrzéséért küzdő irodalmi társaság az ő nevét viselte, Csuka Zoltán és Bisztray Gyula tanulmányokban rajzolta meg szellemi portréját, és életművének válogatott hat kötete mellett levelezésének gyűjteménye is őrizte immár hatalmas szelleme küzdelmeinek emlékét. Ahogyan az admirálisok szobra szemben a tengerrel, az ő tekintete is bejárhatta a kezdetben koldusnak hitt, de az idő múltával egyre csodásabbnak látott bácskai tájat.

CSUPASZON AZ ÁROKPARTON – A TAGADÁS KORSZAKA

1944 őszén azután minden megváltozott: a délvidéki magyarság kisebbségi közösségként történelmével, hagyományaival és valamennyi írástudó elődjével együtt egyik pillanatról a másikra kegyvesztett lett. Jogaitól megfosztott bűnösök seregleteként tekintett rá az ismét berendezkedő jugoszláv hatalom, s aki túlélte a partizán országépítés rettenetes korszakát, szellemi dugáruként rejtegette lelke mélyén magyarsága megmaradt örökségét, emlékét és kincseit. 1944 őszén, 1945 tavaszán a szerbek által visszaszerzett Délvidéken a magyar ember ismét a földönfutó volt, akinek újra és újra be kellett bizonyítania, hogy nem fogja szállásadójára rágyújtani a házat. Papjait meggyilkolták, tanítóit elüldözték, szellemi vezetőinek még az emlékét is száműzték a vidékről –

■

¹⁵ Utasi: A Szenteleky-kultusz...

lágerlakóvá vált az is, aki valamilyen oknál fogva a saját házában maradhatott. Tömegsírokkal a háta mögött a bácskai, a bánási és a drávaszegi magyar ember történelme legdrámaibb korszakát élte meg. Hol volt már ekkor nemzeti sorsa kiteljesítésének az a határozott vágya, amelyet az elődök rájuk hagyományoztak? S hol voltak már Szenteleky Kornél kultúrközösségről szőtt álmai?

Persze akad olyan is, aki másként látta ezeket az éveket. Utasi Csaba a már idézett *A Szenteleky-kultusz jelenségei* című írásában elsősorban az osztályharcos lelkesedést méltatta kiemelve, hogy ezekben az években a „baloldali értelmiségünkön” soha nem tapasztalt mámor vett erőt. „Nemcsak a félelem és rettegés évei múltak el végre – írta –, hanem általános jólétet és az élet humanizálását ígérőn győzött az annyiszor megálmodott szocialista forradalom is. Az, hogy a színre lépett hatalom bűnök sorára alapozta a jövőt, szinte senkit sem érdekelt. Az 1944-es véres ősz, a bajuszszauggató beszolgáltatás, a porig alázó államosítás eseményei nem válhattak lelkiismereti tényné, hisz odakint a vak optimizmus munkadalának ütemére megállás nélkül csattogott a csákány. Vezércikkek unalmát árasztva versek és novellák tucatjai hirdették, hogy beton alapon épül a jövő [...]”¹⁶ Épült a kommunizmus, miközben kiteljesedett a kommunista párt megtestesítette proletárdiktatúra, amelyet a megfelelő erőszakszervezetek a megfelelő eszközökkel oltalmaztak és védtek. Baloldali értelmiségünk összekacsintó lojalitása azután fél évszázadon át eredendően meghatározta a gondolkodás, a viselkedés hivatalosan is elfogadott közösségformáló jellegét.

Ilyen körülmények között a délvidéki magyarság történelmi sorskérdéseire választ kereső Szenteleky Kornél műve kifejezetten tabutémának számított, amelyről történeti hűséggel a titói Jugoszláviában nemcsak nem illett, de nem is lehetett beszélni. Vagy ha mégis, akkor csak mint helytelen és elítélendő nacionalizmusról eshetett róla szó, ahogyan azt Lőrinc Péter, a marxista gondolkodó, az osztályharc elkötelezettje tette *Két part között* című, 1950-ben közölt tanulmányában. Oka volt annak, hogy Szentelekyt és kisebbségvédő programját abban a *Híd*-ban kellett

■

¹⁶ Uo. 49.

■■■

elítélni, amelyben alig pár hónappal korábban – a sokat emlegetett 1950. áprilisi számban – a fiatal magyar írók gyér serege jelezte: új irodalmi igényrel és szemlélettel kíván az olvasóközönség elé lépni. Figyelmeztetni kellett tehát őket a korlátokra, melyeket nem volt tanácsos átlépni, s erre kiválóan alkalmas volt a kisebbségi gondokat palástoló helyi színek igényének újbóli elmarasztalása – amit az ideológus a tőle telhető becsületességgel el is végzett.

Lőrinc Péter fontosnak véli irodalmi múltunk megismerését, „főleg” az 1919–1941 között történeteket, lévén, hogy „komoly magyar irodalomról 1919 előtt” nem is beszélhetünk ezen a vidéken. Voltak persze magyar írók akkoriban is a Bácskában, de a munkásságuk nyomán keletkezett művek vagy értéktelenek, vagy nem is tekinthetők a táj irodalmának lévén, hogy könyveik többnyire Budapesten születtek, s a „kulturális kivándorlók” alkották meg őket. „Áll ez a húszas évek előtti Szenteleki is.”¹⁷ Mi több, az olvasók is megelégedtek a fővárosból importált kabaréirodalommal. Mindösszesen Herceg Ferencre, Kosztolányi Dezsőre, Farkas Geizára és Milkó Izidorra tekint úgy, mint akik „vajdaságiként” maradandót alkottak. „Kis túlzással mondhatnók talán azt is, hogy a vajdasági magyar irodalmat a húszas években teremtették meg.” Ha pedig így van, akkor „Szenteleki” szerepe nem kerülhető meg, hiszen ő volt az, aki a húszas évek végén és a harmincas évek elején „a vajdasági magyar irodalom útját” egyengette, irányát megszabta. „Eltekintve Szenteleki irodalmi műveinek értékétől – írta az egykori avantgárd költő –, bizonyos, hogy éppen ilyen irányú, kazinciskodó, irodalmi irányítói tevékenysége igen nagy jelentőségű volt”, megérdemli hát, hogy az utókor foglalkozzon vele. De legyünk óvatosak! „Talán mégsem egyedül Szenteleki teremtette meg az itteni magyar irodalmat, mint azt ő maga és barátai és leveleinek kiadói, egyebek között Csuka Zoltán is, hitték és hirdették. De hogy egy bizonyos irányú és fajtájú vajdasági magyar irodalom útjának egyengetése körül igenis nagy érdemeket szerzett, az egészen bizonyos.”

Az igazság viszont az, hogy ő csak „a vajdasági magyar irodalom *egy részének irányításában*” játszott meghatározó szere-

■■■

■
¹⁷ Lőrinc Péter: Két part között. *Híd*, 1950. 8–9. sz. 605–614. Lőrinc Péter következetesen i-vel írta Szenteleky nevét mondván: nem volt ő dzsentrí, mint ahogyan Kazinci sem volt az! „Szenteleki a maga nevét és minden i-re végződő nevet következetesen y-nal ír, mi ezeket következetesen i-vel írjuk, hiszen csak manírról van szó, se Bródi, se Szenteleki nem gentry, de – ha egy helyen tiltakozik is Sz. az i ellen – tulajdonképpen Sztankovics a neve.” (607.)

■■■

pet. A couleur local elmélete köré épített programjával csak a kispolgári körökben kedvelt írókat tudta maga mögé állítani, és az általa szerkesztett folyóiratokban a *Vajdasági Írásban*, a *Mi Irodalmunkban* és a *Kalangyában* megszólaltatni. Ott van viszont velük szemben a „*Bácsmegyei Napló*” gárdája, mely ádáz harcot folytat Szentelekiék ellen, és ott van a *Szervezett Munkás*, később a *Tovább* csoportja, amelynek egyes tagjait néha szeretné megnyerni, de amelyet azután egyszerűen agyonhallgat. Különben leválasztani egyes írókat igyekszik a *Bácsmegyei*-csoportról is, de a csoport mint egész ellen tovább vívja az elkeseredett küzdelmét.” Megkezdődött tehát Szenteleky Kornél leválasztása a vajdasági magyar irodalomról, amivel egyszersmind marginalizálták is őt, és eljelentéktelenítették a szerepét.

Lőrinc Péter meglátása szerint Szenteleky óriási tévedése az volt, hogy kellő pallérozottság hiányában nem ismerte fel, hogy a két világháború között a társadalmi élet megszervezésében már nem a kispolgárság volt a döntő szerep, hanem a munkásosztályé, hiszen csak ez rendelkezett azokkal az eszmékkel, amelyek az emberiség „haladó eszméivé válhatnak”. „A tőke ellen harcoló kispolgár lehet szándékban haladó, de tetteben, objektív is, csak úgy válhat haladóvá, ha a munkásosztállyal lép szövetségre. Enélkül harca nem is lehet eredményes a tőke ellen.” Szenteleky és írói csoportjának tagjai nem voltak proletárok, kispolgárok ők, akik a tőke korában „olyan általános, emberi, örök eszményeket” hirdettek, amelyekért a gyakorlatban aztán vagy sehogy, vagy igen lanyhán küzdhetnek. A bűnük az volt, hogy nem csatlakoztak a „munkásirodalom csoportjához, nem keresnek szövetségest a túloldalon, sőt önmagukat tekintik az összmagyarság képviselőinek”.¹⁸ Kispolgárként agyonhallgatják a munkásirodalmat, figyelmük legfeljebb a zsellérek felé fordult, bennük látva meg a nép szenvedésének megtestesítőit. Lőrinc Péter írása azon a ponton vált olcsó koholmánnyá, amikor kifejtette: Szenteleky „hitetlenül, csüggedten, ingadozva a két osztály és két világnézet között próbálja még egységbe pántozni a vajdasági magyar irodalmat mindaddig, amíg a halál pontot nem tesz rövid útja végére.

■
¹⁸ Uo. 608.

Nem csoda, hogy neki sem sikerült a lehetetlen! Mindamellett egyre inkább közeledik a »néphez«. Az intelligencia-e a nép? Vagy az egyre szaporodó zsellérek tömege? Ezt maga sem igen tudja persze.¹⁹ E marxista szempontból talán tetszetős portré gallérjára még odatűzi a „muszáj Herkules” jelzőt is. Az okfejtés logikája mentén érthető, hogy a helyi színek igénye jelentéktelen „lokális problémaként” jelenik meg, amolyan „kisebbségi magyar” gondként, amelynek az osztályharc porondján az égvilágon semmi jelentősége nincs. Szenteleky úgy küzdött a kulturált magyarságért, hogy valójában „nem ismeri a magyar népet, [...] dekadens értelmiségiekkel téveszti össze” azt. Szinte faji alapon aggódik amiatt, hogy a kisebbségi magyarságot, a „mi fáradt, tunya és kulturált magyarságunkat [...] a roppant szerb őserő el fogja fojtani”.²⁰ Szenteleky irodalmi és kisebbségi programja – a marxista kritika nemzetköziségének (egyébként ostoba) aspektusából megítélve – azért volt eleve bukásra ítélve, mert nem vállalta az osztályharcot, amely elvezette volna őt és követőit a világforradalom győzelméhez. Bírálója annyit sem tud róla, hogy Szenteleky Kornél a világforradalomról alkotott véleményét *Isola Bella* című regényében kristálytiszta megfogalmazta.

Lőrinc Péter kritikája megsemmisítő erejű volt, az általa megrajzolt Szenteleky-kép négy évtizeden keresztül élt, és tabuként elfogadhatatlanná tette az irodalomszervező társadalomról, nemzetről, kultúráról és irodalomról alkotott polgári nézeteit. A marxista oldalról kapott megbélyegzés a kommunista Jugoszláviában annak létezéséig lemoshatatlannak bizonyult. 1983-ban, harminchárom évvel a *Két part között* című ideológiai kirekesztés után Szeli István Budapesten megjelent *A magyar kultúra útja Jugoszláviában* című könyvében még mindig úgy vélte, hogy napjaink irodalomtörténete jogosan állapítja meg a *Kalangyáról*, hogy a lapjain megjelent nézetek, „a hazai magyar irodalom e »kisebbségi« koncepciója” egy redukált irodalmi kritériumhoz vezetett el, s ezért „a dilettantizmus melegágyává lett”. Szenteleky valóban a „kisebbségi néplélek” igényeit akarta kielégíteni – s ma sem világos, hogy ez miért volt bűn. Bűn volt, mert ez „annak

¹⁹ Uo. 611.

²⁰ Uo. 612., 614.

egyértelmű igazolása, hogy a »kisebbségi«, azaz »védekező«, a többség fenyegetésétől óvakodó, defenzív magatartás nemcsak politikai, hanem szellemi-művészi-irodalmi vonatkozásokban is torz jelenségekhez és tünetekhez vezet, olyan megnyilvánulásokhoz, amelyeket ma már nem fogadhatunk el sem irodalmi, sem közéleti vonatkozásában a jugoszláv szellemi közösségben való részvételünk alapján. Vissza kell utasítanunk tehát azt a minősítést, amit a költő halálának tizedik évfordulóján vele kapcsolatban egyik méltatója úgy fejezett ki, hogy a »kisebbségi sorsban egyetlen világszemlélet van: a magyarság«.²¹ A délszláv állam langymelegében szó sem eshetett a magyar kisebbség megoldatlan gondjairól, életét feszítő problémáiról és a méltatlan körülményekről, melyben élnie adatott. És persze nem lehetett szó a Szenteleky-féle kisebbségi magatartás elfogadásáról vagy követéséről sem.

Utasi Csaba már idézett tanulmányában mégis úgy véli, hogy az 1960-as években Bori Imre kutatómunkájának eredményeképpen egyre több fény esett Szenteleky művére.²² Megállapításának maga mond ellent, amikor ugyanazon kötetbe besorolt *A múlt irodalmi felfedezése* című tanulmányában emlékeztet a *Vajdasági ég alatt* című 1960-ban megjelent költészeti antológiához írt Bori Imre-féle előszó azon felelőtlen megállapítására, melyben (a pályája elején lévő, a karrierjét még csak éppen építeni kezdő) irodalomtörténész Jugoszlávia iránti kellő lojalitással megállapította: hagyománytalan irodalom a miénk, „költészetünk igazi története, mint ahogy ennek a tájnak az igaz története is, 1944-ben kezdődött”.²³ S nemcsak Vajda Gábornak, de az utókor minden érdeklődő olvasójának is szemet szúr, hogy Szenteleky Kornél nevét egyáltalán nem találjuk „ebben a radikális újrakezdést kilenc oldalon át ünneplő írásban”.²⁴ Bori Imre nem volt polgári gondolkodású irodalomtörténész, s főleg nem volt a nemzeti gondok iránt érzékeny szellem. Számára Szenteleky Kornél és a Szenteleky-kérdés csak akkor lesz izgalmas téma, amikor az 1990-es években belépőt kell váltania a demokrácia és a demokratikus értékek iránt újra nyitott világba. Csak 1994-ben

■
²¹ Szeli István: *A magyar kultúra útja Jugoszláviában*. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó, 47–48.

²² Utasi: *A Szenteleky-kultusz...* 51.

²³ Utasi Csaba: *A múlt irodalmi felfedezése*. In uő: *Ráadás. Esszék, tanulmányok, háborús napló*. Újvidék, 2007, Forum Könyvkiadó, 87.

²⁴ Vajda Gábor: *A muszáj-Herkules. Tanulmányok Szenteleky Kornélról és műveiről*. Szabadka, 1997. /Életjel, 16./

megjelent, Szentelekyről írt monográfiájában tapasztalható némi empátia a kisebbségi sorshelyzet teremtette írói elhivatottság és a közösségvállalás kérdése iránt. Julien Benda az írástudók felelősségéről írt ismert esszéjét idézve mutatott rá: „Ez a mélyen bölcséletiségbe ágyazott kötelességtudat és kötelességvállalás lett az alapja Szenteleky Kornél irodalmi vezérségének, s következménye minden ebből származó, illetve ebből eredeztethető lelki drámájának, traumájának.”²⁵ Majd kissé odébb emlékeztet Cziráky Imre temetőben mondott beszédének részletére, mely szerint: Szenteleky csodatevő volt, aki „lelket tudott lehelni a nehéz mozgású vajdasági rögbe és ma, hogy vagyunk, hogy már ennyire vagyunk, azt elsősorban neki köszönhetjük”.²⁶ Csak *A jugoszláviai magyar irodalom története* 1998-ban megjelent, immár sokadik átdolgozásában jutott el addig, hogy az 1960-as „örökbecsű” és feledhetetlen megállapításának ellentmondva, immár reális történeti érzékkel megállapította: „Irodalmunk fordulópontján, a húszas évek végén és a harmincas évek elején az irodalmi vezér Szenteleky Kornél, a két világháború közötti korszak legmarkánsabb, legkiemelkedőbb, alakulásában legnagyobb szerepet játszó egyénisége. Kivételes jelentőségét már a húszas évek elején elismerték kortársai, akik irodalmunk Kazinczy Ferencét tisztelték benne, a harmincas években pedig már irodalmi társaságot alapítottak nevével.”²⁷ Kétségtelen, hogy ezzel – hivatalos kánonteremtő lévén – Bori új fejezetet nyitott a Szenteleky-recepció (s talán a hivatalos történetírás) terén is.

Voltak azonban olyanok, akik még eddig sem jutottak el, ideológiai fegyelmezettségük kizárta az objektivitás lehetőségét. Bosnyák István – a sinkói opus partjelzőjeként – 1978-ban két-kötetes *Szóakció* című tanulmány- és cikkgyűjteményében szemlét tartott irodalmunk korabeli állapota fölött. *A Harmadik megálló. Írás a Vajdaságban, avagy széljegyzetek a „vajdasági irodalom” margójára fél évvel az Új Symposion indulása előtt* című fejezetében hosszasan fejtette ki a véleményét Szenteleky Kornélról és az általa megfogalmazott irodalmi programról. A fejezet címe alapvetően megtévesztő: a szerző majdnem húsz évvel korábbi

■
²⁵ Bori Imre: *Szenteleky Kornél*. Újvidék, 1994, Forum Könyvkiadó, 39.
²⁶ Uo. 43.
²⁷ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar...* 93.

■
²⁸ Bosnyák István: Harmadik megálló. Írás a Vajdaságban, avagy széljegyzetek a „vajdasági irodalom” margójára fél évvel az Új Symposion indulása előtt. In uő: *Szóakció I.* Újvidék, 1978, Forum Könyvkiadó, 59. Egy elkövetkező, tisztább szándékú irodalomtörténeti számvetés feltétlenül forrásként fogja használni Bosnyák István dogmás elhajlását, melynek talán „legtisztább” megnyilatkozása a Szentelekyről alkotott képe. A tanulmány teljes szövege uo. 44–77.

²⁹ Utasi Csaba: Szenteleky kettős évfordulóján. In uő: *Rádás. Esszék, tanulmányok, háborús napló.* Újvidék, 2007, Forum Könyvkiadó, 37.

radikális véleményét igyekszik 1978-ban visszacsempészni az irodalmi közvélemény kevésbé dicsőséges porondjára. Bosnyák István Szentelekyt „szánni való irodalmi Vezérnek” látta, akinek „magyar-centrikus szemellenzőktől” meghatározott programja végül is óhatatlanul „vicinális irodalmat” eredményezett. Elfojtva magában az írás iránt elkötelezettek alapvető tisztességét, a külső, „*kisebbségi* parancsra” hallgatott, s minden tőle telhetőt megtett azért, hogy a vajdasági magyar irodalmat a „*kisebbségi néplélek*” szolgálatába állítsa. Bosnyák szerint a *kisebbségi dilettantizmus apológiájának* nyitánya volt az, amikor Szenteleky hangosan kimondta: a *kisebbségi* sors, a *kisebbségi* problémák vállalása a legnemesebb írói feladatok egyike. Ott pedig, ahol a politikum nem teszi lehetővé a társadalmi gondokkal történő tisztességes számvetést, ott egyenesen erkölcsi kötelessége az írónak rámutatni a tűrhetetlenre, az elviselhetetlenre. Úgy tűnik, Bosnyák István tollát a fanatikus gyűlölet vezérelte, amikor papírra vetette: „E kitenyészett irodalom szánsalmasan vidékies, dilettáns viszonyait hűen dokumentálja Szenteleky levelezésének posztumusz gyűjteménye: csak úgy árad belőle az egészségtelen levegő, a műkedvelő hóbörgése afőlött, ki a nagyobb, a tehetségesebb író a másikinál, ki a folyóirat »központi embere«, ki mit mondott a másiról, harmadikról... S mindezen felülemelkedve ott áll a nagy békítő, a szánni való irodalmi Vezér, aki mindig megtalálja a módját az ellentétek elsimításának, a vajdaságias »békés koegzisztencia« újratерemtésének... S teszi mindezt tudatosan, a *kisebbségi* fensőbb érdek szolgálatának illúziójában.”²⁸ (Szenteleky Kornél ama sokat idézett levélgyűjteményéről van szó, amelyről a *Kalangya* monográfiája, Utasi Csaba úgy vélte: „Levelezésének vaskos kötet kivételes művelődéstörténeti érték.”)²⁹ Bosnyák mindehhez halvány engedményként hozzátette: a couleur locale *programjával* az volt a legnagyobb baj, hogy széles e kishazában nem volt olyan írói tehetség, aki képes lett volna annak irodalmi megvalósítására. Ennek hiányában az utókorra csak a vezér szánsalmas igyekezete maradt. „Szentelekyék akarása – osztály- és *kisebbség*-tudatuk korlátai közé zárva – nem hozhatott más eredményt, mint amilyet

hozott.”³⁰ Ennyire baloldalian radikális véleményt még Lőrinc Péter sem mert megfogalmazni negyed évszázaddal korábbi kritikájában.

Szenteleky Kornél bírálói – köztünk Bosnyák István is – előszeretettel használták vele szemben a vezér kifejezést, kellő súlyt adva a szó despotizmust, despotikus magatartást idéző felhangjára. Bosnyák „szánni való irodalmi Vezére”, hol indulati töltettel (Lőrinc Péter), hol szervezői szerepének érzékeltetésére (Bori Imre) rendre előfordul. Maga Szenteleky 1932. november 4-én Kende Ferenchez intézett levelében halálos betegen, a végső számvetés küszöbén így írt a maga szerepéről: „Én sohasem törekedtem vezéri szerepre, az események, a körülmények állítottak élére annak a mozgalomnak, mely az irodalom önálló életéért folyik lankadatlan lelkesedéssel. Az én irodalompolitikám az volt, hogy minden értéket összefogjak és az irodalomnak egy közös alapot teremtsék.”³¹ Utasi Csaba *A Szenteleky-kultusz jelenségei* című tanulmányában nehezményezte, hogy Vajda Gábor Kázmér Ernőről írt monográfiájában úgy fogalmazott: „Szentelekyt a vezérséghez való beteges ragaszkodás indította” arra, hogy indulatosan tiltakozzon Kázmér Pen Klubban vállalt szerepe miatt.³² A *Kalangya* monográfusa szerint rossz úton jár az, aki „irodalmi diktátort” igyekszik látni a bácskai Kazinczy munkájában. Ugyanakkor Utasi *Szenteleky kettős évfordulóján* című írásában maga is úgy látta: 1927. augusztusában már világosan megfogalmazódott benne a feladat lényege: „A valóság mindenesetre az, hogy minden magyar népdarab önálló szellemi éltre van utalva, és ebben az éltre keltésben nincs karon fogó szülője, segítőtársa vagy gyámolítója, csak önmaga. Ez nagyon komor és kegyetlen dolog, mégis: ennek belátása és tudatos beismerése a jövő élet első bizonyos és boldog szívverése.” Amikor eljutott a felismerésig, „Szenteleky tehát csakugyan vezérévé vált irodalmunknak”.³³

Ezzel együtt Vajda Gábor valóban belebonyolódott Szenteleky Kornél „vezérségének” kérdésébe. A kezdetben jellemzően ízlésdiktátori értelmezést idővel azonban feladta, és a programadó szellem primátusának lényegét igyekezett érzékeltetni vele. Túl

³⁰ Uo. 65.

³¹ Bisztray–Csuka: i. m. 288–290.

³² Vajda Gábor: *Kázmér Ernő*. Újvidék, 1980, Forum Könyvkiadó, 129.

³³ Utasi: *Szenteleky kettős...* 37.

a Kázmér Ernőről szóló monográfiában tapasztalt elfogultságon, *A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig* című monográfiájában már ilyen mondatokat találunk: „A vezér első folyóirata [*Vajdasági Írás*] bevezetőjében óvatosan fogalmaz...” De még mellékmondataiban is előfordul a következő kiszólás: „Emellett a mélyebb megértésnek sem volt híján a vezér.” Ám hamar rájött az általa gyakran használt kifejezés többértelműségében rejlő lehetséges bonyodalmak súlyára (megtévesztő jellegére), s ekkor már megkísérelte körülírni a programadó szerep lényegét. Szentelekynek 1928-ban – mutatott rá Vajda – súlyos döntéseket kellett meghoznia ahhoz, hogy a vajdasági magyarság élére állhasson. „Arisztokratikus lényének, amellyel mind a szellemi fölény, az irányítás készsége, mind pedig a megértő alkalmazkodás összefért, teljes kibontakozást kínált az útmutatásra és megértésre egyaránt váró szellemi helyzet. [...] a kisebbségmentés, az adott határokon belüli nemzeti összefogás érdekében.”³⁴ Kellő árnyaltsággal ugyan, de most is az irodalmi mozgalom vezetőjének elhatározásáról és szándékáról értekezett.

De még innen is hosszú út vezetett a Szenteleky-program lényegének felismeréséhez. Vajda Gábornak az irodalmi dilettantizmus esztétikai és a programadó szellem lelki habitusának személyes kérdésén túl, teljes társadalmi súlyával együtt kellett meglátnia a kisebbségi magyarság elfogadhatatlan élethelyzetét ahhoz, hogy végre értékelni tudja a sorskérdések irodalmi hangszerelésének művés programját. 1997-ben *A muszáj-Herkules* című, Szenteleky Kornélról írt tanulmánykötetének írásaiban már nem az a döntő tény, hogy Szentelekynek a Bácskában és a Bánságban *nem sikerült* nívós kultúrát teremtenie, sokkal inkább az, hogy írásaiban, de még inkább leveleiben határozottan igyekezett rámutatni a királyi Jugoszláviában napi gyakorlattá szélesedett kisebbségi elnyomásból eredő nívós kultúra *hiányának tényleges okaira*. Mi több: Vajda a társadalmi tényfeltárás lehetetlenségének az eredőit is felismerni vélte, amikor kiemelte: „az itteni magyarság lelki világa feltáratlan maradt, mivel Szentelekyt alkati jellemzője, orvosi hivatása és családi érdeke akadályozta abban, hogy a kisebbségi

■
³⁴ Vajda Gábor: *A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig*. Budapest, 1995, Bereményi Könyvkiadó, 65.

élmények feltárásával nagyobb mértékben provokálja a hatóságot, s madárnyelv alkalmazása helyett közvetlenebb szóval világosítsa fel népét, az emberi élethez való jog szükségességét hirdetve.”³⁵ És hogy a Szenteleky vezérségével kapcsolatos korábbi túlzásait is korrigálja, hosszas mérlegelés után úgy látta: „a neveltetésénél fogva és a betegsége következtében erősen gátlásos széplélek csakis Csukának a felkérésére változhatott művelődési vezérré, harcos és szeretetteljes szerkesztővé.”³⁶

Az 1945–1990 közötti diktatórikus korszak a történelmi múlt elhallgatásának ideje volt, a szocialistának álmodott társadalom igyekezett megszabadulni a terhesnek vélt múlt örökségétől: a történelem többé nem volt hivatkozási alap. Szenteleky Kornél irodalmi munkássága nem lehetett vállalható örökség. Ennek ellenére az újvidéki Forum kiadásában, Herceg János válogatásában, 1963-ban megjelent az *Ugartörés* és a *Gesztenyevirágzás* című kötete. Tíz évvel később, 1973 decemberében megjelent az *Üzenet* folyóirat Szenteleky-száma, a *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 1974. márciusi (18.) és 1974. decemberi (21.) számában pedig közölték a *Kalangya* és vele kapcsolatban Szenteleky irodalomtörténeti, eszmei, esztétikai és kulturális szerepét vizsgáló értekezés anyagát. 1985-ben napvilágot látott Juhász Erzsébet *Műkedvelők* című, „szelíden ironizáló” regénye is.

A VÁLLALHATÓ SZELEMI ÖRÖKSÉG – A MEGÚJULT KIHÍVÁS

Szenteleky Kornél írói életművének, irodalomszervezői munkásságának, kisebbségvédő és programadó szerepének megítélésében gyökeres változást az 1990-es évek hoztak. E korszak sajátosságaként a délvidéki magyarság életébe a maga valódi brutalitásával tört be a délszláv háborúk hosszú sorának keserves évtizede. A katonai mozgósítások rettenete, a félkatonai alakulatok erődemonstrációi, az utcai atrocitások, a mindennapi nyomor, az egzisztenciális bizonytalanság és az éjszakai menekülés, a kisebbségi kiszolgáltatottság olyan infernális mélységekbe taszította

■
³⁵ Vajda: *A muszáj-Herkules...* 14.

³⁶ Uo. 41.

a délvidéki magyarságot, ahol – akár kényszerűségből, akár a lelki-szellemi fogózók számbavételének az igényével – minden olyan értékről leltár készült, ami a magyar szülőföld megtartásának szándéka mellett szólt. A népdalok (újra)felfedezéséről a betlehemezés közösségteremtő szertartásán és a hagyományok feltárásán át a magyar múlt jeles alakjainak, az örökül hagyott életműveknek a felfedezéséig, hovatovább a helytörténetírás megújulásáig számtalan lehetősége volt annak, hogy a szülőföld történelmi értékét végre a maga valós tartalmaiban mutassuk meg önmagunknak – és a sorsunk felett ítélkező többségi nemzetnek. Ezek voltak azok az esztendőik, amikor a délvidéki magyarságnak az írott betűtől az iskoláig, az anyanyelvétől az egyházi intézményekig mindenért újra meg kellett küzdenie. Amikor a küszöbén ott állt a fenyegetés, egyszerre létfontosságú lett minden tanács, minden használható túlélési stratégia, minden olyan gondolat és program, amely a nagy fenyegetettségben a lelki elszántságot erősítette. A háborús téboly egyszerre a maga történelmi valóságában mutatta meg Szenteleky Kornél kisebbségvédelmi programjának és kultúrateremtő szándékának minden értékét. Egyszerre szűk lett a kölcsönkapott világ, s a hamis kulisszák eltűntével levedlett minden korábbi doktrinerség.

Egyszerre mindenki magyar hazafi lett, s az egykori „herojok” már vasalták a bocskait. A szerepváltás nagy mutatványát kétségtelenül Bányai János hajtotta végre a leglátványosabban. A délszláv háborúk legsötétebb esztendejében, 1994-ben a *Híd*-ban közölt *Két kisebbségi (nemzetiségi) magyaróra* című fátvoltáncában a száz éve született Szenteleky Kornélt ünnepeelve – megszimatozva valamit az új idők szeléből – töredelmesen bevallotta: számára és nemzedéke számára, amely az 1960-as években alakította „szellemi és érzelmi világképét”, Szenteleky volt minden elképzelhető „rossz”-nak a megtestesítője. Ma már persze tudják, hogy tévedtek, hogy igazságtalanok voltak, de félrevezette őket a vidékiségnak az a „kínálata”, amit a Szenteleky-programból kiolvastak: „a banalitások, a provincializmus, a por és a hagyománytalanság, a sár és a disznóország”. (Bányai

Jánost egy pillanatra sem zavarta, hogy Szenteleky életművében mindez korántsem kínálatként, sokkal inkább felszámolandó örökségként szerepel.) Az ő szemükben mindez a helyi színek elméletének a következménye volt. Ezért vált Szenteleky Kornél a számukra az „elviselhetetlen irodalmi helyzet” jelképévé; „viszszatérő lélek volt, akinek rég kimúlt szavai és ítéletei ismétlődtek szerintünk az akkori irodalmi igénytelenségben, a fércművekben és a távlattalanságban” – egy szóval: az egész kisebbségi magyar élet nyomorúságában. Igen, a jugoszlávság nagy nemzedékének tagja – a politikai krimi korábbi haszonélvezője – a jugoszláv háborúk poklában egyszerre tisztán lát, s elmondja: „Nagyon jól átértéztük, és a saját bőrünkön tapasztaltuk a kisebbségi helyzet minden súlyát és nyomorát, azt, hogy könnyen állítottak félre bennünket, azt, hogy örökösen fel akartak használni bennünket valamire, azt, hogy nekünk mindig minden többbe került, a tudás is, a kenyér is, a könyv és a szerszám is, mint másoknak. És nagyon jól ismertük a kisebbségi helyzet történelmi alakulásgörbáját 1918-tól kezdődően a hatvanas évekig, a földosztás visszáságait, a cselédsorsra ítélték érzését, az örökké mellünknek szegezett bűnrészesség fenyegetését, a hangosabban kimondott szó után következő veszedelmet, az elvárt és kikényszerített öngazolások és önvizsgálatok terhét, az isten és a király előtti egyenlőtlenség súlyát, azt is, hogy elődeink bőségesen fizették meg a nem létező adósságokat.”³⁷

Szenteleky Kornél, aki Vajda Gábor találó megfogalmazása szerint: kisebbségvédő politikai nézeteit kényszerűségből esztétikai köntösbe bújtatta,³⁸ s akit hat évtizeden át esztétikai nézeteinek „elavultsága” miatt kárhoztattak, most egyszerre boldoggá avatottságának fényében ragyogja be a homályos Bácskát. A száműzött, a lekicsinyelt, a szakadatlanul becsmérelt és szándékosan félremagyarázott előd abban a pillanatban vállalhatóvá vált, példamutatóvá magasztosult, amikor a meghalás kockázata reális veszéllyé vált a Délvidéken. „Itt most valóban a kisebbség megmaradása forog kockán – magyarázta Bányai János a számára újszerű Szenteleky-élmény lényegét. – Hogy leszünk-e még az ezredfordulón, és hogyan leszünk? Van-e még bennünk erő a

■
³⁷ Bányai János: Két kisebbségi (nemzetiségi) magyaróra. *Híd*, 1994. 1–4. sz. 4–6.
³⁸ Vajda Gábor: *A muszáj-Herkules...* 39.

reményre és a hitre? És tehetünk-e valamit? Valami értelmeset és racionálisat. S azt, ami megtehető, vajon éppen az értelmiségnek, az írónak és tudósnek kell megtennie? [...] Kint emberek halnak és éheznek, népek mozdulnak el évszázados helyükről, fegyverek dörögnek és mítoszoktól hangos az éter, az író meg írjon novellát, verset, a tudós oldjon meg tudományos problémát?” – töprengett a Szenteleky meghirdette programon az írástudó 1994-ben mérlegre téve mindazt, amit akár fél évszázadon át naponta mérlegre tehetett volna. Vagy csak egyszer igazán, amikor a hovatartozásról dönteni kellett volna.

Ez azonban már Szenteleky Kornél utóéletének harmadik korszaka: a megkésett kiteljesedés ideje. S ez már nem az esztétikai nézetek mentén kialakult táborok meddő vitájának ideje, hanem a megmaradás történelmi kihívásának kényszerítő pillanata. Amikor a Szenteleky-gondok terhének súlya alatt kell mérlegelni a szülőföldön megmaradás legkülönbözőbb tanításainak és példáinak hitelét. A kiürült táj, haza csöndjében eltöprenghet az ember a földadat nagyságán: hogyan lehetne végre naggyá tenni a lakójával együtt ezt a vidéket? Mi kellene ahhoz, hogy élhető társadalmi valósággá váljanak a Duna–Tisza–Duna közötti laposság mindennapjai? Magunkra maradottságunkban hogyan változtathatjuk élhetővé, hogyan alakíthatjuk elviselhetővé a bácskai és a bánsági világot? Végtere is: van-e örökölhető kultúrája az itteni magyarságnak? Történelem-e az, amit a lelkében cipel, vagy csak a civilizáció emléke – ahogyan regényében Molter Károly fogalmazott? S ha minden csak emlék lenne, lehet-e önerőből olyan kultúrát teremteni a városainkban és meghonosítani a falvainkban, amely megtartja a szülőföldjén az embert? Hogy a nemzeti intézmények keretében lehetővé váljon az értelmiségi pályák itthoni befutása? Szeli István egy kései tanulmányában már úgy látja: Szenteleky azt is ránk hagyta örökül, hogy eltöprengjünk rajta, vajon „a szellemi éghajlat zordsága üzte-e el” a távozókat, vagy „éppen azért ilyen szürke a kultúránk égboltja, mert itt hagyták azt” a nagyra hivatott szellemek.³⁹

■
³⁹ Szeli István: Zenta írói. In uő: *Tájkép- és portrévázlatok Zenta honlapjára*. Zenta–Újvidék, 2009, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Forum Könyvkiadó Intézet, 55.

És ezzel már a legsúlyosabb sorskérdéseink terepén járunk, ahol öröklött mítoszokkal és reánk nehezedő tévhitekkel kell leszámolnunk. Azt kellene egyszer s mindenkorra tisztán látnunk, hogy valóban hagyománytalan vidék-e a mi hazánk, hogy valóban történelem nélküli-e a délvidéki magyarság – amely ugyan sokat gondol magáról, voltaképpen azonban a legendák világában él. Ha ugyanis van történelme a Bácskának és a Bánságnak – ami a történelmi források ismerőinek szilárd meggyőződése –, akkor hol veszett el a historikumának élménye, hová lett a történetiség varázsa? Ha viszont mégis azoknak lenne igazuk, akik hagyománytalannak és történelem nélkülinek hiszik (látják és láttatni szeretnék) a délvidéki magyar közösséget – akkor miért, milyen okokból eredően nem futotta erőnkől a velünk élő társnépekhez hasonló kultúra megalkotására? Hogyan lehet az – teszi fel a kérdést Szeli István is –, hogy „az újabb szerb irodalmi műveltség éppen ezen a mostohának minősített tájon született meg? Újvidék a »szerb Athénne« növi ki magát, s egy kissé ilyen szerepet tölt be Zombor is”, meg annyi más egykor gazdag hagyományokkal rendelkező város. A kiváló szerb írók hosszú sora – Lukijan Mušicki, Jovan Muškatirović, Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić, Stevan Sremac, Jovan Đorđević, Miloš Crnjanski, Veljko Petrović, Todor Manojlović és Hadzsits Antal (Antonije Hadžić) nemzedékének tagjai – bizonyítják, „hogy a szellem élni tudásának és akarásának nem a földabrosz vonalai szabnak határokat”.

Mert az eleve elképzelhetetlen, hogy egy táj az egyik nép számára megtermi a klasszicizmus, a romantika és a nemzeti realizmus élményének legszebb virágait, ugyanakkor pedig a törzsi kultúra ősiségében hagyja az ugyanott élő másikat. Valami ésszerű és elfogadható magyarázata kell, hogy legyen annak, miért válhatott a Délvidék a szerb kultúra bölcsőjévé akkor, amikor hajdani magyarságunk mai leszármazottai a hagyománytalanság légszomjával küszködnek? Vagyis: van-e történeti alapja a hagyománytalanság keltette rémületnek, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy mi magyarok még nem leltük meg a tájban és a táj szellemében élő eleven örökséget? És kerestük-e valaha

igazán a magyar népünket megtartó hagyományos értékeinket? Vagy hagyták elkallódni azok, akiknek megfelelt a gyökértelen törzsek munkába állításának politikai programja? „Szenteleky itt rekedt polgári szemléletével vagyunk kénytelenek ismét hadba szállni, s bizonygatni kényszerülünk irodalmi kultúránk folytonosságát” – írta Szeli István a megkésett számvetésében, s hozzátette: talán azon szellemi arisztokratizmussal kellene végleg leszámolnunk, mely „csak a csúcsoakat fogadja be látóhatárába”, s a kultúra emberléptékű teljesítményeire nem is ügyel.⁴⁰

Kisebbségi életünk Szenteleky Kornél megfogalmazta gondjai tehát ma is aktuálisak, Bácska Kazinczyjének kérdései megbékítő választ követelnek. A Délvidék kultúrája a maga történelmi dimenzióiban született meg – ám az utókor az elmúlt száz év során elfelejtette – vagy csak nem volt elegendő ereje ahhoz –, hogy hagyománnyá nemesítse a szellem fényezte értékeket. Közel egy évszázadnyi idő merevedett így homállyá fölöttünk és körülöttünk. Közel egy évszázad folytonos menekülési tartanak bennünket távol a megnyugtató hazatalálástól, az otthonos szellemi műhelyeinktől, ahol elkészíthetnénk történelmi számvetéseinket. Minden korábbi félremagyarázást és szándékos megtévesztést félretéve a mai nemzedéknek újra számot kell vetni a Szenteleky megfogalmazta gondokkal és a helytállás kérdéseivel: a szellemi elitnek a közösség életének alakulásában betöltött szerepével, a mandátumos ember küldetésének és vállalásainak lehetőségével, az írói felelősség megkerülhetetlen súlyával, a kultúrateremtés lehetőségével és a hagyományok feltárásának roppant súlyos feladatával.

Szenteleky Kornél utóéletének harmadik korszaka a kommunista diktatúra bukása után, az 1990-es esztendőket követő időben teljesedett ki. Ekkor a Forum Könyvkiadó gondozásában a *Hagyományaink* sorozatban 1988–2000 között öt kötetben jelentek meg Szenteleky Kornél összes művei: *Egy fáradt szív szerelmei* (1988), *Nyári délelőtt* (1993), *Szerelmem Rómában* (1995), *Új életformák felé* (1999) és *Új lehetőségek – új kötelességek* (2000) címmel. Ezzel a források mindenki számára elérhetővé

■
⁴⁰ Szeli István: Szempontok és adalékok a „regionális irodalom” vizsgálatának kérdéséhez. In uő: *Tájkép- és portrévázlatok Zenta honlapjára*. Zenta–Újvidék, 2009, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Forum Könyvkiadó Intézet, 26.

váltak – immár nem lehet arra hivatkozni, hogy akár ideológiai korlátok, akár önös érdekek szabnak irányt az érdeklődésünknek. A gond immár másutt keresendő, ma azzal kell számolnunk, hogy nincs intézmény, nincs fórum, amely katedrát biztosítana a Szenteleky-örökség megjelenítésének. És talán már közösség sincs, amely igényelné a Szenteleky-példa társadalmi súlyából eredő összes tanulságot. Azt, amit a nagy előd 1932. november 4-én Kende Ferencnek címzett, korábban már idézett levelében így fogalmazott meg: „A helyes és becsületes irodalompolitika nálunk okvetlenül és *csakis* szintetikus, kollektív irányú lehet. Minden kisebbség politikai helyzeténél fogva nemzeti, következőleg irodalma is nemzeti jellegű. A mi esetünkben elsősorban a magyar nyelv, a magyar kultúra, a magyar nép szeretete determinálja irodalmunkat. De ezt a nemzeti jelleget teljesen friss, mai szociális tartalommal kell kitölteni. Az én irodalompolitikám mindig ebben az irányban haladt.”⁴¹

Nálunk ma mintha ismét hiányozna az irodalom és közösség egymást feltételező, élő viszonya. A délvidéki magyar társadalom a teljes szétesettség határára érkezett, napjainkban nincs olyan nemzeti elkötelezettségű politikai szándék, mely életre keltene az önszerveződés közösségi igényét. A délvidéki magyarság gyarmati kiszolgáltatottságban él: nincs a helyzetét befolyásolni képes gazdasági ereje, és nincs a cselekvését motiváló jövőképe. Legfőképpen pedig a nemzeti intézményeinek a hiányát szenved meg – nincs ugyanis olyan fóruma, ahol a múltismeretét gyarapító és önismeretét gyámolító történeti-népismereti kutatások folynának. Szellemi magtárai üresek, művelésre alkalmas szellemi kertjei parlagon hevernek. És ez mindaddig így marad, amíg a rettenetes egzisztenciális kiszolgáltatottság nyomasztja a magyar közösségünket, s az anyagi szegénység kényszerei alakítják a gondolkodását. A közösségépítő stratégiák csak ott hatásosak, ahol létezik a jövő reménye, ahol felmerül az érvényesülés ígérete. A délvidéki magyarság azonban mára már anyagilag és szellemileg kivérzett – csak valami magával ragadó, lelkesítő törekvés mozdíthatná ki az apátiából. A nemzeti közösséggé szerveződéshez

■

⁴¹ Bisztray–Csuka: i. m. 288–290.

a nemzeti elit szándéka kellene, ennek azonban vajmi kevés jele mutatkozik. Nemzeti szellemiségű oktatásra, a hagyománytudat felébresztésére, a történelmi múlt ismeretének visszaszerzésére, az anyanyelvi kultúra megbecsülésére, a civil törekvések támogatására és a közösségért végzett munka örömének a megízlelésére lenne szükség ahhoz, hogy visszahozzuk magyarságunk számára a megmaradás hitét, mítosztalan reményét. A lelkiismeret mélyére hatoló felelősségtudat nélkül azonban reménytelen a közösség életerejének virágba borulása. Ennek hiányában pedig Szenteleky Kornél üzenetének nem lesznek meghallói a déli limeseken.